

особено ярко изразена, в учението на Сократ. Кръстев не мисли, че Сократ е бил рационалист в етиката, както се приема обикновено. В основата на неговото учение за идентичността между познанието за доброто и нравствената добродетел той намира не диалектиката на разума, а нравствената сила, сърцето на този философ, който не е могъл да допусне, че е възможно някой да знае що е добро и да не постъпва в съгласие с това знание. Най-добро доказателство за подобно тълкуване на Сократовото учение представя „красотата на неговия живот и светлата, нетленна чистота на неговата смърт“. Тази смърт е не само потвърждение, но и оправдание на неговото учение. Тя поставя Сократ наред с разпетия Христос и е „един от най-възвишените моменти в историята на човечеството“. Чрез тая смърт „Сократ като философ стои по-високо от своите предходници, а като човек става по-велик от себе си“. И Кръстев добавя думите на Вунт за етиката на Сократ – че тя е „едно несъвършено приближение до нравствения подвиг на неговия живот“. Сократ е от малцината, които „не възбуждат само удивление, но и повелително прераждат целия човек“, които те карат да мислиш и правят „мисълта ти да бъде слята с твоя живот, да бъде твоят живот“.

Отношението на Кръстев към учението и съдбата на Сократ е един пример за неговото отношение към философията изобщо; той смята философията за най-дълбоко разрешение на личността и я цени насперед нравствената сила, която тя излъчва.

Връщайки се десет години след смъртта на Кръстев към човека и неговото дело, ние не можем да не подчертаем тяхното духовно единство и тяхното огромно културно-историческо значение. Застанал на синора между две епохи на нашия духовен живот, разкрил нов, далечен хоризонт за това развитие, Кръстев води борба за политическата свобода и духовно устремяване на личността, за самостоятелната цена на изкуството и естетическата зрялост на писателя, за идеалистически настроената и творчески активната философия на живота. Неговият дух на реформатор и боец отключи и вдъхнови многобройни сили, които ни оставиха трайни ценности. Макар смъртта и войните да прекъснаха това дело и да застрашиха традицията му, то и днес продължава. И може би днес повече, отколкото вчера, е ясно, че въпреки новите условия, проблеми и нужди на времето след войните, нашето духовно развитие трябва да се свърже здраво с делото на Кръстев и да продължи неговите завети. Това дело още не е завършено: пътищата за нашата политическа и духовна свобода са силно препречени и затруднени; изкуството, въпреки големите си успехи и още по-големи обещания, все още не е могло да стане „духовна държава в държавата“, а философската ни мисъл като „нравствена сила“ и днес не упражнява никакво влияние върху нашия обществен и културен живот.

ЯНКО ЯНЕВ* ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ²

И до днес той остава най-големият българин. Не като поет, а като човек на високо и просветено културно съзнание. Може да се каже, че в него историята ни след Освобождението намери последния си израз. Но всъщност Славейков не е свързан с нашата история. С историята ни е свързан Вазов, затова Вазов е типич-

* Янко Янев (1900–1944).

² Публикувано във вестник „Съвременник“, 1932, № 36.

но български писател с всичката примитивна и неоформена стихийност на племето. Славейков беше изключение, един странен човек сред ужасяващата българска действителност. С историческите факти на времето си той няма нищо общо; той е като някакъв самотен герой, чужд и на българския ландшафт, и на българската стадна нива. Той е първият горд и самостоен човек в културния ни живот, един от потомците на античните сатири, които оглушаваха със смеха си нищите духом и които предвождаха юношите на Дионисий. Славейков е първият дионисовски човек у нас, човек на езическата вяра в живота. Първият, който скъса с традициите на еснафско-отвратителния морализъм на поколенията: първият български син на пламъка, първата личност с висока и модерна съвест. За ония, които продължаваха да живеят със своя глупав сантиментализъм и наивно книжовничество, той беше някакъв чудак. Той приличаше на ястреб, слязъл между хората. Имаше поглед, който виждаше в далечините; едно чело, каквото никой българин освен Ботев не е имал. Тоя царствено строг човек напразно търсеше отзвук в една страна, дето върлуваха и продължават да върлуват псета. Една страна, която той презираше, защото в тая страна живееше един непробуден народ с низко гражданско и художествено чувство. Но неговото презрение беше много по-благородно от любовта на всички ония „народнически“ апостоли, които играят днес ролята на родолюбци.

* * *

Славейков не беше само поет, нито само теоретик на художественото чувство. Поезията му често пъти става жертва на формата и рефлексията, а теоретичните му възгледи понякога са твърде позитивистични. Величието му обаче не е нито в поезията, нито в теорията. Той беше преди всичко *личност*. Какво недоразумение! Личност, българска личност! Може ли да говорим и ние за българска личност? Уви, твърде жестока и цинична е нашата действителност, за да отговорим положително. Като че ли целият ни обществен и литературен живот се развива под знака на безличието; едва ли другаде личността бива така варварски преследвана и оскърбявана. Но Славейков беше толкова силен, че можа да надмине нашата действителност и да се утвърди като цялостна и ритмично успокоена личност. Той е въобще първата и може би единствената цялостна и завършена личност у нас. Затова той обожаваше Омир и Гьоте; затова и неговият дух се стремеше към епическия покой на формата. Към тая личност не можем да се отнасяме поради туй с нашите обикновени и шаблонни мерила. Славейков е западен човек, със западно чувство за света; при това той е облъхнат от всички чувства на новото време: той не е чужд на самотността и романтичния ирационализъм въобще; познава трагизма и противоречията на гордите; вярва еднакво в бурята, както и в тишината. Неговият планински дух е тъй много сроден с душата на Заратустра. Трябва да си измиваме пръстите, когато се докосваме до неговите книги. Всъщност неговите книги са само фрагменти, само откъслечни акорди на сърцето му. Той е велик с личността си, с неотключената си душа, с неизказаното си слово.

* * *

Днес – уви, и днес Славейков ни е чужд, може би още по-чужд. Никога българският живот не е бил така просташки дрипав. Никога изкуството и творчеството въобще не е било у нас така осквернявано. Някаква глутница на убоги хора вилнее тук. Нашето слово е помрачено, загубихме святото чувство за живот, не

познаваме вече божествените сили. Ние сме могъщи в подлостта и безсилието си. Ние нямаме вяра във вожда и боговете на земята, нямаме и чувство за песента; нашият героизъм е брутален. И ако можеше да ни види сега Пенчо Славейков, би ни прогонил с камшика на своята злоба. Едва сега стана ясно, че след Славейков ние тръгнахме по нанадолен път и че процесът на културната ни история е прекъснат; прекъснат е процесът на културното ни възраждане въобще.

АТАНАС ИЛИЕВ* ХУДОЖЕСТВЕНО И НАУЧНО ТВОРЧЕСТВО³

Една от характерните черти на новата естетика е стремежът ѝ да отдели изкуството от живота. Досегашната естетика приемаше, че изкуството отразява живота. Спореше се само по въпроса дали то отразява предимно обществения живот, или предимно личния живот на художника-творец. Ако изучим расата, към която принадлежи даден творец, средата, в която той живее, и историческия момент на неговото творчество, бихме могли да предвидим отличителните белези на неговите творби. С други думи казано, въз основа на обективни данни бихме могли да характеризираме една художествена творба, преди да я познаваме от непосредно възприемане. Това бе гледището на Иполит Тен и неговата школа. Срещу това гледище въстанаха защитниците на личното творческо начало, които изтъкваха, че изкуството носи отпечатъка на една творческа индивидуалност, която определя естетическата стойност на художествените творби. Индивидуалността на автора, изразена в неговия личен живот, сега се приемаше за меродавна при характеристиката на художественото творчество. Така възникна т. нар. *биографичен метод* на естетическите изследвания, който почиваше на убеждението, че изкуството е винаги в хармония с личния живот на художника.

Новата насока на естетическите изследвания възникна от недостатъците на досегашните методи. Още Конрад Ланге изтъкваше, че някои от произведенията на изкуството отразяват тъкмо онова, което липсва в живота на техния автор. Изкуството според този естет дава израз не само на преживяното, но и на онова, което е било почувствано като „мъчителна празнота“ в живота на автора. Задачата на изкуството е не само „да отрази“, но и „да попълни“ живота. Същото се отнася и до отношението на изкуството към обществената психика. Има епохи, в които изкуството би могло да бъде разбрано само ако приеме, че то е било не „отражение“, а по-скоро „негатив“ на обществения живот. Тази идея бе развита в най-крайната си форма от психоаналитичната естетика, според която изкуството е едно средство за освобождаване на личната и обществената психика от всички чувства и влечения, за които няма място в живота на съвременния културен човек, едно средство за лекуване на душевни разстройства и за предпазване от възможни душевни заболявания, които се дължат на изтласкани в подсъзнанието наклонности, наследени от примитивния човек. Това лечебно въздействие на изкуството според психоаналитиците се постига чрез изразяване на тия преодолени вече форми на примитивния живот по силата на т. нар. „закон за отреагирането“, който бе изведен от практиката на лекарите-психиатри.

* Атанас Илиев (1893–1985).

³ Първа публикация в сп. „Просвета“, 1936, № 2, с. 155–162.